

LEIBNIZ

EN INTELLEKTUELL BIOGRAFI

Maria Rosa
Antognazza

fri tanke

Innehåll

Förkortningar.....	13
Viktiga årtal.....	17
Översättarens kommentar	29
Förord till den svenska utgåvan.....	31
Inledning.....	35

DEL I UNGDOMENS KALL

1	En världsåskådnings födelse: Bakgrund, barndom och skolgång (juli 1646–februari 1667).....	53
	Krig och fred: Problem och utsikter	53
	Leibniz familj och Leipzigs religion	61
	Formell skolgång och självständigt lärande.....	67
	Logikens grunder och mänskliga tankars alfabet.....	75
	Skolastisk filosofi och irenisk teologi	83
	Antik metafysik och modern fysik: Universiteten i Leipzig och Jena (april 1661–oktober 1663).....	89
	En encyklopedists juridikstudier: Leipzig och Altdorf (oktober 1663–februari 1667)	99
2	Visionen vidgas: Nürnberg, Frankfurt och Mainz (mars 1667–mars 1672)	109
	Leibniz stora projekt: <i>Demonstrationes catholicae</i> och deras prolegomena	121
	Logiken, <i>characteristica universalis</i> och vetenskapligt samarbete	124
	Vägen till Paris.....	158

3	Gammalt vin i nya läglar: Paris, London och Nederländerna (mars 1672–december 1676).....	161
	Första stegen i Paris (mars 1672–januari 1673)	163
	Första besöket i London (slutet av januari–slutet av februari 1673)	171
	Paris: Mellanperioden (mars 1673–oktober 1675).....	175
	Det sista året i Paris (oktober 1675–oktober 1676)....	188
	Tillbaka till Tyskland via London och Nederländerna.....	203

DEL II DRÖMMAR OCH VERKLIGHET

4	Ett universalgeni som bibliotekarie, historiker och gruvingenjör: Hannover och Niedersachsen (december 1676–oktober 1687).....	211
	Under hertig Johann Friedrich (december 1676–december 1679)	213
	Under hertig Ernst August (januari 1680–87)	231
	Leibniz stora plan: Från <i>Demonstrationes catholicae</i> till <i>Scientia generalis</i> och den »bevisförande encyklopedin«	252
5	I Welfarnas fotspår: Sydtyskland, Österrike och Italien (november 1687–juni 1690)	287
	Centrala och södra Tyskland (november 1687–maj 1688).....	291
	Wien (maj 1688–februari 1689).....	298
	Italien (mars 1689–mars 1690).....	307
	Åtterresan till Hannover (mars–juni 1690).....	318
6	Åter under Welfhertigarna: Hannover och Wolfenbüttel (juni 1690–februari 1698)	321
	I Welfhertigarnas tjänst	324
	Ortodoxi och kätteri.....	341
	Fysik, metafysik och matematik.....	349

Leibniz mångkulturalism: Kina, Ryssland och språkstudier.....	365
Händelserna 1697 och den protestantiska saken	372
7 Mellan syskon: Hannover och Berlin (februari 1698–februari 1705)	377
Bandet till Hannover och Berlins lockelse.....	379
Filosofi och matematik	406
Sophie Charlottes död	439
8 Ljus och skuggor: Hannover, Berlin, Wolfenbüttel, Wien (februari 1705–september 1714).....	443
Leibniz nätverkar	445
Privata och offentliga debatter om matematik, vetenskap och filosofi	460
Kalkylstriden tillspetsas.....	475
Epilog: De sista åren i Hannover (september 1714–november 1716).....	499
Oupplärade affärer	500
Sista striderna med Newton och hans anhängare.....	511
Ett evigt framåtskridande.....	519
<i>Inclinata resurget</i>	524
Appendix	531
Huset Hannovers släkträd.....	535
Karta över Niedersachsen	536
Författarens tack	539
Litteratur	543
Noter	587
Register	745

Inledning

DEN 13 NOVEMBER 1717 höll sekreteraren i Académie Royale des Sciences, Bernard Le Bovier de Fontenelle, inför sina kolleger i Paris ett lovtal till Gottfried Wilhelm Leibniz, som hade dött nästan exakt ett år tidigare. Fontenelle hade brevväxlat med den tyske filosofen vid ett flertal tillfällen och hans *éloge* byggde även på biografiska detaljer som Leibniz sekreterare Johann Georg Eckhart hade bidragit med. Med stöd av denna personliga kunskap kunde den lärde fransmannen redan från början och med ledig elegans ringa in det som utmärkte lovtalets föremål: den enorma spännvidden hos Leibniz intellektuella prestationer. »Liksom antikens män kunde ha herravälde över upp till åtta selade hästar samtidigt«, påpekade han med de klassiska referenser som fortfarande var på modet i Paris vetenskapliga kretsar, »kunde Leibniz bemästra alla vetenskaper samtidigt.« Men den intellektuella spännvidden verkade svår för Fontenelle att omvandla till en begriplig redogörelse för Leibniz liv. Han sade med klagan i rösten att Leibniz »skrev om olika ämnen under samma år och detta nästan ständigt pågående växelbruk skapade ingalunda förvirring i hans tankar, men hans evinnerliga hoppande mellan obesläktade ämnen, som inte bekom honom något själv, gör historieskrivningen besvärlig.«¹ Eftersom det var svårt att hålla åtta bångstyriga sammanflätade tankebanor åtskilda ställde Fontenelle upp sin presentation tematiskt och övergav så »den sedvanliga kronologiska ordningen«.

Under de trehundra år som gått sedan Leibniz dog har det problem som Fontenelle konfronterades med bara blivit värre. Leibniz själv sade i förtroende till en samtida bekant att de som bara kände honom genom hans publicerade verk inte kände honom överhuvudtaget;² och det väldiga berg av privata texter – som plomberades redan innan hans kvarlevor hade flyttats från hans bostad på Schmiedestraße kvällen efter hans död – kom senare att visa att de skrifter Fontenelle

hade tillgång till bara utgjorde en bråkdel av Leibniz intellektuella produktion. Arkivet var enormt: tusentals brev och hundratals utkast till avhandlingar, fragment, skisser och anteckningar som när de väl getts ut i samlad form av Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften kommer att fylla cirka 120 volymer i kvartofORMAT fördelade på åtta serier (tre ägnade Leibniz brevväxling och fem hans övriga skrifter).³ Inte mindre anmärkningsvärd än materialets blotta mängd är dess höga kvalitet. Leibniz offentliggjorde inte sina tankegångar hur som helst, utan höll många av sina djupaste övertygelser och mest remarkabla slutsatser för sig själv eller diskuterade dem bara med några utvalda brevskrivare. Hans artiklar finns bevarade närmast intakta i kungliga biblioteket i Hannover (numera Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek); de har försett praktiskt taget varje ny generation med spänstiga uppslag och utmynnat i en strid ström av nya verk och ofullständiga utgåvor av tidigare utgivna texter.⁴ Kanske är deras spännvidd det som imponerar allra mest. Från filosofi till matematik i strikt mening spänner de över hela det vetenskapliga kunskapsområdet och bortom detta: till astronomi, fysik, kemi och geologi; från botanik, psykologi, medicin och naturhistoria; till juridik, etik och statsvetenskap; till historia och antikens värld, tyska, europeiska och kinesiska språk; till lingvistik, etymologi, filologi och poesi; till både naturlig och uppenbarad teologi; och utöver rena filosofiska spekulationer till en rad praktiska angelägenheter: från juridiska reformer till kyrkans återförening, från diplomatin och dagspolitiken till institutionella reformer, tekniska förbättringar och etableringen av vetenskapliga sällskap, bibliotek och bokmarknader.

Inför den hopplösa uppgiften att knyta samman de många trådarna i Leibniz intellektuella gärning till en sammanhållen kronologiskt ordnad berättelse bestämde sig Fontenelle för att »dela upp eller med en filosofisk term analysera honom«. Än en gång drog han en parallell till antiken: »Under antiken samlade man flera Herkules i en och samma gestalt; jag tänker här dela upp den enda Leibniz i flera vetenskapsmän.« Redan ett år efter Leibniz död delades hans system upp i flera separata områden och hans bidrag till vart och ett av dem beskrevs i tur och ordning. Till den enorma textmängden lades problemet att rent

tekniskt förstå en så komplex och vidsträckt tankevärld, vilket gjorde att Leibniz oundvikligen blev ett ämne för specialister. Hans texter dissekerades och delades ut till ämnesexperter för vidare studier; och det sammanhängande intellektuella universum han så omsorgsfullt hade byggt upp under lång tid styckades utan pardon och fördelades på en hel armé av forskare med var och en sitt specialområde.

Som om denna intellektuella sönderdelning inte var skadlig nog har de olika disciplinerna inte behandlat Leibniz insatser likvärdigt. Hans bestående bidrag till matematiken har aldrig saknat beundrare. Hans briljanta landvinningar inom logiken och märkvärdiga slutsatser inom metafysiken har väckt ännu större uppmärksamhet. Men inom många andra vetenskaper har hans arbete inte stått emot tidens tand lika bra. Hans tidigt grundade rykte som matematiker och rationalist kan ha avlett uppmärksamheten från hans bidrag på andra områden, samtidigt som forskare som inte var så hemma på logikens, metafysikens eller matematikens område avskräcktes från att undersöka viktiga delar av hans liv och gärning närmare. Oavsett hur denna obalans uppstod speglas den tydligt i den väldiga mängd sekundärlitteratur som skrivits om Leibniz både utgivna och outgivna skrifter ända sedan hans död. Standardförteckningen över litteratur om Leibniz före 1980 upptar 806 verk om metafysik och ontologi, 552 om matematik, 430 om logik, 282 om kunskapsteori och 220 om fysik. Verken om etik och praktisk filosofi är enligt samma förteckning 154 till antalet. Böckerna inom statsvetenskap och juridik – det område som Leibniz var formellt utbildad inom – utgör bara 135 volymer. Områdena teologi och religionsfilosofi – som stod i centrum för hans livslånga arbete – företräds av 122 böcker. Hans lingvistik och litteraturstudier har lockat forskarna att skriva 98 böcker. Historieskrivning – Leibniz huvudsakliga verksamhet under den senare halvan av sitt yrkesliv – och historiefilosofi har gett upphov till 79 verk, hans gärning inom medicinen till endast 54 böcker.⁵ Oavsett om siffrorna ger en korrekt bild av det bestående värdet av Leibniz bidrag till respektive kategori eller inte – eller vittnar om den något förändrade inriktningen under det senaste kvartsseket⁶ – är de uppenbart inte representativa för hans egen syn på värdet av det han bidrog med inom respektive kategori.

Uppdelningen av Leibniz tankesystem och det ojämlika intresset för dess enskilda komponenter har dessutom gett upphov till missförstånd. Samtidigt har typiska drag hos Leibniz skrifter förstärkt denna tendens. Leibniz var känd för att försöka jämka till synes motsatta ståndpunkter, ofta på ytterst förfinade och sofistikerade sätt. Han var även känd för att brevväxla med en mängd samtida intellektuella och förde fram olika aspekter av sina idéer för olika personer. En del forskare som konstaterat att Leibniz betonar olika saker i olika verk har förhastat dragit slutsatsen att han var en servil ögontjänare som var beredd att tumma på sina principer för att behaga eller rent av var principlös. Faktum är att inskränkta personer drog samma slutsats redan under hans levnad: några oroade sig för att han skulle konvertera till kalvinismen, andra misstänkte att han redan hade gått över till katolicismen och åter andra undrade om han inte innerst inne var ateist. Sådana förenklade personteckningar fortsatte att florera efter hans död och han beskrevs å ena sidan som deist och hårdför rationalist, å andra sidan som kabbalist, alkemist och rosenkreutzare. Tendensen att ifrågasätta Leibniz intellektuella och personliga integritet och att dela upp honom – på det sätt som Fontenelle föreslog enbart metaforiskt – i två separata filosofer nådde sin kulmen hos den kanske störste filosof som författat en monografi om Leibniz. Ingen mindre än Bertrand Russell drog slutsatsen att Leibniz inte hade en utan två filosofier: en dålig, offentlig filosofi, »en vidunderlig saga« som syftade till att behaga hans furstliga beskyddare, och en bra, privat filosofi som kretsade kring de främsta bland logikens och matematikens mästerverk som Russell själv beundrade högt.⁷

På senare år har reduktionistiska tolkningar av det slaget blivit allt ovanligare; det är sällsynt att seriösa forskare i dag helt ansluter sig till Russells dualistiska beskrivning av Leibniz filosofiska livsverk. I stället för att ta till den sortens *ad hominem*-argument är moderna Leibnizforskare mer benägna att tålmodigt frilägga den konsekvens som döljer sig under skenbara motstridigheter och att tolka uppenbara inkonsekvenser som faser i hans filosofiska utforskande och utveckling. En person som Leibniz, med osviklig förmåga att uppfatta överensstämmelser bakom ytliga motsättningar, var i lika hög grad

kapabel att presentera sin samlade och konsekventa lära på till synes oförenliga sätt; och en person som strävade mot både praktiska och teoretiska mål hade ofta goda skäl att visa fram olika sidor av denna uppfattning för motparter från olika teologiska, filosofiska eller politiska läger.⁸ Nyckeln till att tolka Leibniz filosofiska texter konsekvent måste därför ofta sökas i hans icke-filosofiska företag, i hans bredare tankeverksamhet eller i de politiska och konfessionella sammanhang som texterna skrevs och var ägnade att läsas. Leibniz filosofi hade utan tvivel många olika ansikten och hans intellektuella verksamhet hade dels en djupt privat, dels en samhällsengagerad sida, men skillnaden mellan dem påminner mer om två sidor av samma mynt än om ett janusansikte med en uppriktig och privat och en tillgjord, offentlig filosofi.

Genom att återföra texterna till deras intellektuella och historiska sammanhang har man på senare årtionden gjort stora framsteg vad gäller att undanröja missförstånd, återställa obalanser och lista ut hur de olika aspekterna av Leibniz tankevärld passar in i varandra och utvecklades tillsammans. Mot bakgrund av det arbetet har vi för första gången börjat skönja hur Leibniz till synes heterogena verksamheter hänger ihop. Född två år före trettioåriga krigets slut var Leibniz en syntesernas och försoningens man. Han var djupt övertygad om att kunskapen var enhetlig och sanningen universell – båda kunde upptäckas genom ständiga intellektuella utbyten och samtal, men också grävas fram ur årtusenden av mänskligt tänkande. Samtidigt gick han sin egen väg och kunde avvika från de vedertagna begreppen och komma till nya insikter på en häpnadsväckande mängd områden. Det aktuella problemet var för honom – oavsett om det var filosofiskt, matematiskt, naturvetenskapligt eller praktiskt – alltid en del av en övergripande systematisk utvecklingsplan för samtliga vetenskaper, en plan som skulle följas som ett kollektivt företag med stöd av en upplyst härskare. Hans slutgiltiga mål var att förbättra människans livsvillkor och därigenom ära Guds skapelse. Till och med de mest teoretiska funderingarna om logik, matematik, metafysik, fysik, etik och teologi var därför i sista hand *ad usum vitae* (i livets tjänst) och inriktade på att skänka lycka åt mänskligheten. Med valspråket för

Berlins vetenskapsakademi ville Leibniz fånga sitt ideal om att förena *theoria cum praxi*. Även om hans logiska, matematiska och metafysiska tänkande höll högsta nivå stod han med fötterna tillräckligt på jorden för att förstå att politisk stabilitet, god hälsa och social trygghet bidrog mer till människornas lycka än metafysiskt mediterande. Leibniz var en person som mer än allt annat betonade *handlingens* betydelse. Om han märkte att några av hans mest hisnande filosofiska insikter skulle skapa osämja och missförstånd utan att bidra till hans övergripande mål föredrog han att hålla dem för sig själv.

Trots risken för sammanblandning i kalejdoskopet av teoretiska och praktiska aktiviteter såg bredden, längden och djupet i Leibniz intellektuella gärning till att samla de flesta av hans till synes disparata verksamheter i en övergripande plan. Tack vare denna plan går det att se att hans otaliga och vitt skilda fragment strävade mot ett gemensamt och konsekvent mål, låt vara att vägen dit var indelad i rapsodiska etapper. Hela sitt liv närde Leibniz i grunden en och samma dröm, nämligen att slå samman all mänsklig kunskap till en logisk, metafysisk och pedagogisk enhet förankrad i den teistiska kristna traditionen och med det allmännas bästa för ögonen. Denna strävan formulerades i en rad texter i vilka han tecknade konturerna till sin ambitiösa plan att reformera och förbättra vetenskapens samlade fält. Som ung kallade han planen *demonstrationes catholicae* (»katolska bevisföringar«); senare modifierades den till en *scientia generalis* (»allmän vetenskap«), vilken var tänkt att förklaras i en »demonstrativ« encyklopedi; och slutligen, under sina sista levnadsår, beskrev han planen i termer av *éléments de la philosophie générale et de la théologie naturelle* (»den allmänna filosofins och den naturliga teologins elementa«).⁹ Läst i ljuset av Leibniz övergripande plan framstår många av Leibniz efterlämnade fragment och utkast som förvånansvärt koherenta, och många av hans mer konkreta politiska engagemang eller försök till institutionella reformer kan också ses som riktade mot ett och samma mål.

Trots en ökad förståelse för stringensen i Leibniz vidsträckta tankevärld har ingen försökt sammanfatta den. På senare år har det kommit studier av högsta kvalitet som fokuserat på några aspekter av helheten.

En del har behandlat viktiga teman i Leibniz filosofi systematiskt och placerat in hans bärande ståndpunkter i ett bredare intellektuellt sammanhang. Andra har följt enskilda idéers utveckling genom Leibniz liv. Åter andra har uppehållit sig länge och väl vid Leibniz mångfacetterade tankeverksamhet under bestämda perioder, till exempel ungdomstiden i Sachsen, åren i Paris eller resan till Italien. Inom andra viktiga områden har ovärderliga verk och samlingar av redigerade dokument getts ut. Ändå saknas ett verkligt sammanfattande verk som någorlunda detaljerat redogör för Leibniz liv och filosofi i ljuset av modern forskning. Den klassiska biografien är och förblir den av Gottschalk Eduard Guhrauer, utgiven i Breslau 1842.¹⁰ Den viktigaste biografien från 1900-talet är en kortare bok av matematikern E. J., Aiton, som kompletterade Guhrauers i huvudsak när det gällde vetenskapliga och matematiska aspekter av Leibniz filosofi.¹¹ Den nyare och högst levande redogörelsen för Leibniz liv av Eike Christian Hirsch, skriven i populärvetenskaplig stil för en bredare läsekrets, bör också nämnas.¹² Med tanke på de svårigheter levnadstecknarna har fått brottas med ända sedan Fontenelle är det kanske inte så konstigt att det inte dräller av lärda biografier om Leibniz; men efter hand som perspektiven har vidgats och fördjupats har behovet av en modern översikt gjort sig starkt påmint.

Lika uppenbart är behovet av att ge denna intellektuella sammanställning formen av en berättelse. Sunda förnuftet säger det. Om de många skiftande sidorna av Leibniz filosofi bands ihop till en sammanhållen helhet säger det sig självt att denna inte kom till över en natt utan utvecklades utifrån några grundläggande ingivelser under en mycket lång tid. En läsning av Leibniz sena texter bekräftar också det behovet. Även Leibniz sena redogörelser för sin metafysik, exempelvis *Monadologin*, kan framstå som spretiga inte bara för att de saknar stödande argument, utan också för att argumenten är sammanflätade med ett intellektuellt utvecklingsmönster som spänner över flera årtionden och flera discipliner. Hans slutsatser blir ofta betydligt mer begripliga – och hans insikter tyngre – när de betraktas som resultatet av en utdragen tankeprocess. Historiska undersökningar har visat på nödvändigheten av en sådan genetisk metod, där man alltså tar hänsyn

till hur idéerna har utvecklats under personens levnad. Åtminstone sedan Willy Kabitz har experterna varit medvetna om att Leibniz mest grundläggande filosofiska ståndpunkter grundades förvånansvärt tidigt hos honom.¹³ Men även om en berättande framställning är helt nödvändig, kan denna inte begränsas till filosofin. De problem Leibniz försökte lösa sträcker sig långt utanför filosofins område – även utanför 1600-talets brett definierade filosofi – och täcker samtliga konster och vetenskaper. De är av såväl teoretisk som praktisk art och rör såväl politiken, etiken, juridiken och medicinen som praktiska, sociala och institutionella reformer och tekniska innovationer. Om en allomfattande beskrivning av Leibniz filosofi kräver en berättande framställning så krävs i sin tur att denna går bortom det rent filosofiska och inkluderar hela hans värld.

Här möter vi ännu ett problem; Leibniz levde i ett komplext och svårfångat sammanhang, det heliga romerska riket av tysk nation, och den statsbildningen utövade ett djupt inflytande på alla stadier i hans utveckling och på varje aspekt av hans arbete. Problemen med kyrklig, politisk och kulturell splittring, som var särskilt kännbara i Mellaneuropa, hade präglat flera generationer av centraleuropeiska intellektuella före Leibniz, och de personerna kom att påverka hans allomfattande strävan både tidigt och länge i livet. Det var dessa tidiga aspirationer som präglade hans senare influenser och erbjöd det intellektuella sammanhang som enade hans till synes disparata gärning. Det var även dessa tidiga aspirationer och enande föresatser som skilde ut Leibniz från hans mest berömda västeuropeiska samtida och förklarar det skiftande mottagande han fick: det samtida England såg med skepsis på hans idéer och en senare generation av fransmän hånade honom, medan han fick ett stort genomslag i Centraleuropa och Skandinavien på 1700-talet. Sist men inte minst ger de materiella livsvillkoren i Leibniz Tyskland också nyckeln till en förståelse av hans omfattande icke-filosofiska intressen och deltagande i politiken, diplomatin, de institutionella reformerna och kyrkornas återförening, liksom till en insikt om hur dessa aktiviteter hängde ihop med hans snävare filosofiska gärning. Genom att placera Leibniz i hans centraleuropeiska sammanhang får vi alltså möjlighet att porträttera

honom inte som en »modern« västerländsk intellektuell fångad i Mellaneuropas politiskt och intellektuellt »efterblivna« småstater, utan som en tydligt centraleuropeisk variant av en tidigmodern tanke-riktning baserad på en lång och fruktbar men försummad tradition. Många av nycklarna till att greppa Leibniz liv och filosofi som en enhet måste därför sökas på förhållandevis glanslösa platser där knappt någon har letat: inte i första hand i Paris, London och Haag, utan i Leipzig, Altdorf och Nürnberg; i Herborn, Helmstedt och Wolfenbüttel; och självklart i Mainz, Hannover, Wien och Berlin – allt detta blir ytterligare en utmaning för den som vill förstå Leibniz intellektuella arv.

Formulerad på genuint leibnizianskt vis består gåtan som först gäckade Fontenelle i hur mångfalden av Leibniz verksamheter ska ordnas till en biografisk enhet. Min tillämpning av det tillvägagångs-sätt jag skisserat ovan på det här problemet resulterar i en intellektuell biografi som hålls ihop av fyra grundläggande teser. Den första är att Leibniz liv och arbete måste betraktas som en helhet. I motsats till tendensen att beskriva hans filosofi enbart i termer av hans logik eller metafysik, eller hans tankevärld enbart i termer av hans filosofi, eller hans liv enbart i termer av hans filosofi, hävdar den första tesen att varje försök att förstå Leibniz som inte omfattar både hans liv och arbete, hans teoretiska reflektioner och hans praktiska gärning, förblir bristfälligt. Av det skälet behövs en allomfattande berättelse.

En andra, besläktad tes är att denna helhet är förvånansvärt väl sammanhållen. Tesen går emot uppfattningen att Leibniz praktiska engagemang markerar en tragisk avvikelse från hans filosofiska undersökningar, eller att vissa av hans intellektuella strävanden är mer värda än andra när man bedömer dem i efterhand. Tesen tar i heuristisk anda fasta på att Leibniz liv påminde om hans filosofi: hans intellektuella och praktiska verksamheter förenades av ett litet antal grundläggande principer eller mål som gjorde att allt hängde ihop. Mer prosaiskt uttryckt förutsätter tesen ett antagande om att det sista universalgeniet hade en tydlig kurs, att Leibniz kunde bedöma vilka av de alternativ han förfogade över som bäst tillgodosåg hans övergripande plan och att alla hans mer betydande projekt säger oss

något viktigt om hans yttersta mål. Av den anledningen behövs en redogörelse som är både någorlunda systematisk och heltäckande.

Den tredje tesen är att de mest grundläggande av dessa förenande principer och strävanden grundlades mycket tidigt och att konturerna för Leibniz liv och filosofi framträdde organiskt ur dem. Även om jag inte vill förringa värdet av hans mogna filosofi, betonas med detta angreppssätt det faktum att fröna till den filosofin planterades redan i ungdomen. På ett sätt som för tankarna till monaderna verkar det nästan som att de mest grundläggande delarna i Leibniz intellektuella system fanns där redan från början. Och eftersom hans teoretiska arbeten ytterst strävade mot praktiska mål avstod han inte från att engagera sig i praktiska frågor, utan drev dem tvärtom aktivt. Trots att nya skeenden och skiftande omständigheter förändrade de sätt på vilka han försökte förverkliga sina mål höll Leibniz envist fast vid sin ursprungliga vision. Därav behovet av en berättande redogörelse.

Slutligen grundlades Leibniz personliga engagemang så tidigt och fasthölls så envist för att det inte skapades *ex nihilo* utan var djupt rotat i hans hemmiljö. Somliga frestas att teckna Leibniz som en progressiv västerlänning som fastnat i intellektuella bakvatten, men jag hävdar att Leibniz i allt väsentligt var en tysk filosof – eller rättare sagt, en filosof i Tysk-romerska riket. Även om hans territoriellt och religiöst splittrade hemland till slut inte kunde erbjuda honom de resurser han behövde för att förverkliga många av sina djärva projekt var det just denna fragmentering som hade alstrat och vidmakthållit dessa strävanden från början; och det var just dessa strävanden som särskilde Leibniz från de flesta av hans samtida västeuropeiska intellektuella. Av det skälet behövs en redogörelse som är så stadigt förankrad som möjligt i det konkreta historiska sammanhanget.

Ingen av dessa fyra teser är förstås helt nytt. Framför allt den andra och tredje har mer eller mindre explicit legat till grund för mycket av den bästa Leibnizlitteraturen från senare år. Men det enda sättet att föra samman allihop och diskutera dem mer ingående är att samlas dem i en enda bok som är någotsånär heltäckande, systematisk, berättande och historiskt förankrad. Det övergripande syftet med den här boken är alltså att sy ihop den person som stympades av

Fontenelle och hans efterföljare genom att lyfta fram den organiska utvecklingen av Leibniz på det hela taget harmoniska system av tankar och gärningar i ett specifikt historiskt sammanhang. Samtidigt vill jag försöka fånga några av de viktigaste intellektuella särdragen under det europeiska 1600-talet – och början av 1700-talet, som företräddes väl men som också fick se sina gränser sprängda av samme Leibniz. Genom att förmedla komplexa tankar via en biografisk berättelse har mitt syfte varit att visa hur en tankevärld bara kan förstås fullt ut om den placeras inom ramen för ett människoliv, liksom ett liv bara kan förstås helt i förhållande till sin epok och geografiska plats.

En sådan övergripande strategi löser dock inte det mer prosaiska problemet med att gestalta Leibniz livslånga förmåga att begrunda flera åtskilda filosofiska problem samtidigt. En rent kronologisk sammanställning är förstås inte att tänka på. En detaljerad kronologi över Leibniz liv och verk finns dessutom redan i form av den ovärderliga *Leben und Werk von Gottfried Wilhelm Leibniz*, utgiven 1969 av Kurt Müller och Gisela Krönert; men detta är ett *Nachslagewerk* (uppslagsverk) som inte är tänkt som en biografi utan som »utgångspunkt för en akademisk biografi« om Leibniz, »något som länge har saknats«. ¹⁴ Om någon tvivlat på hur stort det problem var som Fontenelle ställdes inför undanröjer denna *Chronik* det med besked: sida upp och sida ner möts läsaren av en »nästan ändlös röra« av »vitt skilda problem«, »plötsliga och frekventa hopp från ett ämne till ett helt annat«, vilket gör en strängt kronologisk redogörelse för Leibniz liv och filosofi nästan obegriplig och fullkomligt oläslig.

För att gjuta om Leibniz liv i en form som blir begriplig för dem av oss som inte är universalgenier måste den kronologiska historievetenskapen därför ge vika för den berättande konsten. Kapitlen som följer är visserligen kronologiskt ordnade, men inom den ramen flätas konkreta och abstrakta utvecklingslinjer samman på många olika sätt. Generellt inleds kapitlen (utom det första) med att tonen slås an med hjälp av en kort översikt över tidsperioden ifråga. Därpå följer en ingående redogörelse för de konkreta omständigheterna kring denna fas i Leibniz liv och deras inverkan på hans tankearbete. Denna avlöses av en redogörelse för andra sidor av hans intellektuella utveckling inom

denna ram, som stundtals fördjupas ytterligare för att låta berättelsens olika trådar röra sig framåt. I de här redogörelserna har jag undvikit att uppehålla mig alltför länge vid redan välkända texter och lärosatser: det finns redan en rik och utomordentlig litteratur som läsaren kan vända sig till för att fördjupa sina kunskaper i de frågorna. Eftersom något standardiserat upplägg som kunde hantera alla de problem jag mött under resans gång inte har funnits att tillgå, är resultatet en bok där systematiken ibland får stryka på foten till förmån för framställningen av Leibniz intellektuella utveckling och dess koppling till de lokala, europeiska och ibland även globala sammanhangen.

Föreliggande biografi är indelad i två stora delar. Den första delen avhandlar de första trettio åren av Leibniz liv, då han stod relativt fri från tjänstgöringsansvar och föräldrars kontroll och kunde göra såväl fysiska som intellektuella strövtåg efter behag. På så sätt utvecklade han redan som ung de ideal, mål och planer han skulle bära med sig resten av livet. I förvånansvärt hög grad kan dessa ambitioner spåras till hans tidiga ungdom under enkla levnadsomständigheter i det provinsiella Leipzig, där hans framlidne faders professorsbibliotek gav den brådmogne ynglingen bättre möjlighet att förkovra sig än vad den vanliga skolan erbjöd. Resor till Jena och Altdorf under studentåren och senare till den katolska kyrkan i Mainz breddade och befäste hans världsåskådnings teologiska, filosofiska, juridiska och politiska dimensioner. Åren i de intellektuella metropolerna Paris och London utnyttjade han framför allt till att förvärva de senaste avancerade matematiska och filosofiska verktyg han behövde för att kunna förverkliga sina ambitiösa planer.

Mot slutet av den här perioden tvingades Leibniz motvilligt ge upp sin dröm om att bosätta sig i Paris för gott och under den andra större fasen av hans liv, som spände över fyrtio år, kolliderade drömmar och verklighet: han kämpade då för att förverkliga sin ungdoms ambitioner med utgångspunkt från en otillräcklig tjänst som hovrådgivare i provinshuvudstaden Hannover. Kampen tog sig uttryck i form av spänningen mellan hans önskan att ströva fritt i samtidens *république des lettres* och hans arbetsgivares krav på att han

skulle finnas till förfogande i Hannover. Intellectuellt speglades den lika tydligt i spänningen mellan hans obändiga vilja att utveckla sina ambitiösa projekt och hans arbetsgivares lika oförsonliga krav på att han skulle tjäna den Braunschweig-Lüneburgska dynastins snävare intressen. Leibniz var ingen hoppjerka utan löste problemen sinnrikt och resolut. Under sina resor försökte han vinna stöd för sina planer hos mäktiga beskyddare, både i Hannover och i närliggande furstendömen, i rikets huvudstad och utanför riket i ledande kulturella och politiska centra i öst, syd och väst. Tillbaka i Hannover lyckades han alltid få sina officiella sysslor att verka för hans personliga mål: vare sig det gällde juridisk rådgivning, diplomatiska förhandlingar, politiska pamfletter, tekniska uppfinningar eller historieforskning lyckades han utnyttja tillfället till att driva någon av sina långsiktiga planer framåt. Oavsett om han var hemma eller i utlandet, vid något av de europeiska hoven eller i Harzgruvorna, fortsatte Leibniz också att formulera den teoretiska sidan av sitt program genom häpnadsväckande nya insikter inom logiken, metafysiken, matematiken, fysiken, teologin, juridiken eller etiken och att låta brevskrivare i och utanför Europa få en liten inblick i hans system. I en sådan komplex berättelse flätas det tragiska och komiska oundvikligen samman: å ena sidan stötte han på problem på varje nivå, hamnade i tvister med arbetsgivare, grälade med rivaler, lockades av både oundvikliga och onödiga distraktioner, arbetade på fel sätt och försökte förverkliga det omöjliga; å andra sidan genererade han trots alla svårigheter en stadig ström av häpnadsväckande resultat och var själv alltid optimistisk och på gott humör. Mot slutet drogs Leibniz från Wien (där han hade vistats under sina sista år) till Hannover, men väl där upptäckte han att det mesta av hovet hade övergett staden för London. Han dog två år senare utan att ha hunnit fullborda sitt officiella uppdrag, att skriva huset Welfs historia, och med bara delar av sitt vittfamnande privata projekt fullbordat i form av tiotusentals artikelfragment. Men oavsett om hans värld hade rört sig i den riktning han önskade eller inte förblev Leibniz själv övertygad om att han levde i den bästa av alla möjliga världar, en värld skapad av Guds högsta visdom och godhet och på väg mot en bättre tingens ordning.

Mitt porträtt av Leibniz är medvetet missvisande i ett viktigt avseende. Leibniz ägnade flera årtionden åt att utvidga den korta historien om huset Welf till en enorm svit av historiska annaler; den försågs med ett förord i form av två omfattande avhandlingar och underbyggdes med tusen sidor historiska dokument. Med tanke på hur omfattande, intressant och komplext detta historiska arbete och övrigt efterlämnat material är skulle en noggrann levnadstecknare lätt kunna ägna ett helt liv åt att studera Leibniz och ändå bara hinna sammanställa ett jättelikt utkast till bokmanus. Hur frestande det än är att härma Leibniz i det avseendet har mitt syfte varit att sammanställa en berättelse på det sätt jag har beskrivit ovan och hålla mig inom en tydligt angiven tidsperiod. Den imponerande kritiska utgåvan av Leibniz verk och korrespondens, som ännu inte är färdig, har förstås varit en ousinlig källa av stoff, kompletterad med en mängd större och mindre utgåvor och översättningar och de skatter som ännu förvaras i Leibniz-Archiv. Innan det enorma projektet med den kritiska utgåvan avslutats kan förstås ingen Leibnizbiografi göra anspråk på att vara definitiv. Och innan de historiska obalanserna i Leibnizlitteraturen har jämnats ut någotsånär och större uppmärksamhet ägnats de betydande icke-filosofiska sidorna av hans liv och tankar kan ingen bok ge en fullständig bild av personen och verket. Det är emellertid osannolikt att studierna av Leibniz någonsin kommer att nå en punkt då inga ytterligare förbättringar är möjliga. Det är mycket mer tillfredsställande att betrakta Leibnizstudiernas värld som en evig process mot något bättre, såsom Leibniz själv betraktade den bästa av alla möjliga världar. I den meningen kan en bok som bäst hoppas på att föra vetandet en bit framåt på dess rätta väg.